

Handtekeningen Inkijk in een muzische werkbepreking

Melanie Kandelaars

Vooraf

Een muzische werkbepreking vat ik op als een werk op zichzelf waarbinnen nieuwe betekenissen ontstaan en op verschillende niveaus wisselwerking is tussen het werk, de maker en deelnemers. In deze tekst zoom ik in op één specifieke werkbepreking die ik meemaakte tijdens de werkplaats muzisch onderzoek waaraan ik deelnam in 2017 en 2018. Vooraf geef ik inzicht in het maak-onderzoek zodat de werkbepreking in context kan worden geplaatst.

Tijdens de master kunsteducatie aan de AHK onderzocht ik door literatuurstudie te doen, wat schetsen als reflectief proces – voor bijdrage levert aan de idee-ontwikkeling van designstudenten. In hun onderzoeken namen Schön & Wiggins (1992) en Jaarsveld en van Leeuwen (2005) me mee in een microscopisch ontrafeling van de reflectieve structuur van schetsen. Een onderwerp dat me fascineert en nu heb ik de kans om het te onderzoeken door zelf te gaan maken. Ik ga de wetenschappelijke onderzoeken niet letterlijk reproduceren maar probeer in mijn werkwijze zo precies mogelijk te werk te gaan.

Elementen waaruit de data voortkomen

Het tekenwerk

Oefenen, het automatiseren van mijn handelingen en handen an sich fascineren me en zijn het startpunt van het onderzoek. Ik start met het natekenen van mijn hand met zowel mijn linker- en rechterhand. Beide handen zijn weinig geoefend in het tekenen van handen en mijn linkerhand is nog zoekende om het potlood met enige coördinatie op het papier te krijgen. Dat is het beginpunt van het onderzoek en ik zie wel waar het naar toe beweegt.

In een periode van een half jaar tussen de rompslomp van alle dag, ga ik op gezette tijden een avond of een dag, in afzondering tekenen. Tussendoor en achteraf maak ik aantekeningen van wat ik heb meegemaakt in het proces en maak notities van de interne dialoog die ik voer. Het oefenen verandert gaandeweg in experimenteren met materialen (potlood, inkt, kroontjespen, krijt en kopiëren) terwijl ik mijn rechter- en linkerhand blijf natekenen. Tekst voegt zich bij beeld en linkshandig schrijven neemt rechtshandig schrijven over. En onderwijl noteer ik mijn bevindingen: Wat gebeurt er

tussen de tekening, mijn ogen, mijn hoofd, mijn handen en het materiaal? Wie of wat spreekt er dan, behalve het logisch denken? Deze tekendagen worden afgewisseld met de dagen in de werkplaats muzisch onderzoek. Onderzoekers uit allerlei vakgebieden ontmoeten elkaar in een periode van zeven maanden en werken aan hun onderzoek door samen te maken, spelen, vertellen en op te voeren. Mijn verzamelde data (tekeningen en aantekeningen) gaan mee, doen mee en zijn onderwerp van gesprek in de werkplaats. En uit de werkplaats neem ik weer nieuwe data (geluidsopnamen van muzische werkbeprekingen) mee die ik verwerk en die weer doorwerken in de tekendagen.

Ik was op dreef en om in onderzoekstermen te spreken: ben ik vergeten te stoppen met het verzamelen van data. Ik heb een berg aan materiaal en de analyse is nog in volle gang. De inzichten in de reflectieve processen worden daarom niet het onderwerp van deze tekst. Maar één specifieke muzische werkbepreking.

De methode van werk bespreken & de spelregels

In de werkplaats is mijn groeiende verzameling tekeningen vaker besproken. Soms gericht op mijn onderzoek naar reflectieprocessen en soms in de vorm van een werkbepreking waarin de tekeningen zelf centraal stonden. Deze laatste vorm neem ik als onderwerp van deze tekst en zoom in op een specifiek deel van een 35 minuten durende werkbepreking volgens de *Critical Response Process*¹ een feedbackmethode ontwikkeld door Liz Lerman. In deze feedbackmethode is geen ruimte voor ongerichte en ongevroegde feedback. De methode is gebaseerd op het stellen van vragen en het uitstellen van een oordeel van de responders waardoor er als het ware meer onderzoeksruimte ontstaat voor de maker. De heldere structuur van deze methode creëert de mogelijkhedenvoorwaarden voor een enorme verdieping van de feedback en een werkbepreking die alle responders verrijkt. In de Critical Response Process zijn er vier rollen: De maker, facilitator, responders en notulist.² Nadat de maker haar werk heeft gepresenteerd zijn er vier stappen in het proces.

- 1. Responders geven betekenisvolle reactie.** Ze vertellen wat zinvol, suggestief, interessant, opwindend en/of opvallend was in het werk dat ze zojuist hebben gezien. Hier worden meningen bewust buiten de deur gehouden.
- 2. De maker als vragensteller.** De maker stelt vragen over haar werk. Bij het beantwoorden blijven respondenten bij het onderwerp van de vraag en ze kunnen meningen uiten in directe reactie op de vragen van de maker.
- 3. Neutrale vragen.** Responders stellen neutrale vragen over het werk en de

maker reageert. Vragen zijn neutraal als ze geen mening hebben.

4. **Opinietijd.** Responders vertellen hun meningen. De responders geven hun opinie als ze de permissie krijgen. De maker heeft de mogelijkheid om nee te zeggen.

De setting

Op het moment van de werkbespreking in april 2018 zijn we bijna allemaal behoorlijk onervaren met deze methode en allen zeer gemotiveerd om er mee te gaan werken. We zijn met vijf professionals van de werkplaats muzisch onderzoek uit verschillende vakgebieden. De sessie vond plaats in een klaslokaal en er zijn een geluidsopname en foto's gemaakt.

Terugkijken op de werkbespreking

Achteraf heb ik de geluidsopname uitgeschreven en voor zover mogelijk mijn interne dialoog tijdens de werkbespreking en de introspectie tijdens de analyse van het werkbespreking. De meerstemmigheid in interpretaties van de responders doen me denken aan wat de filosoof Gadamer schrijft over *verstehen*; *Wat doen we als we interpreteren?* Deze ideeën neem ik mee in de data presentatie.

Datapresentatie

Delen van stap een en twee van de Critical Response Process (CRP)

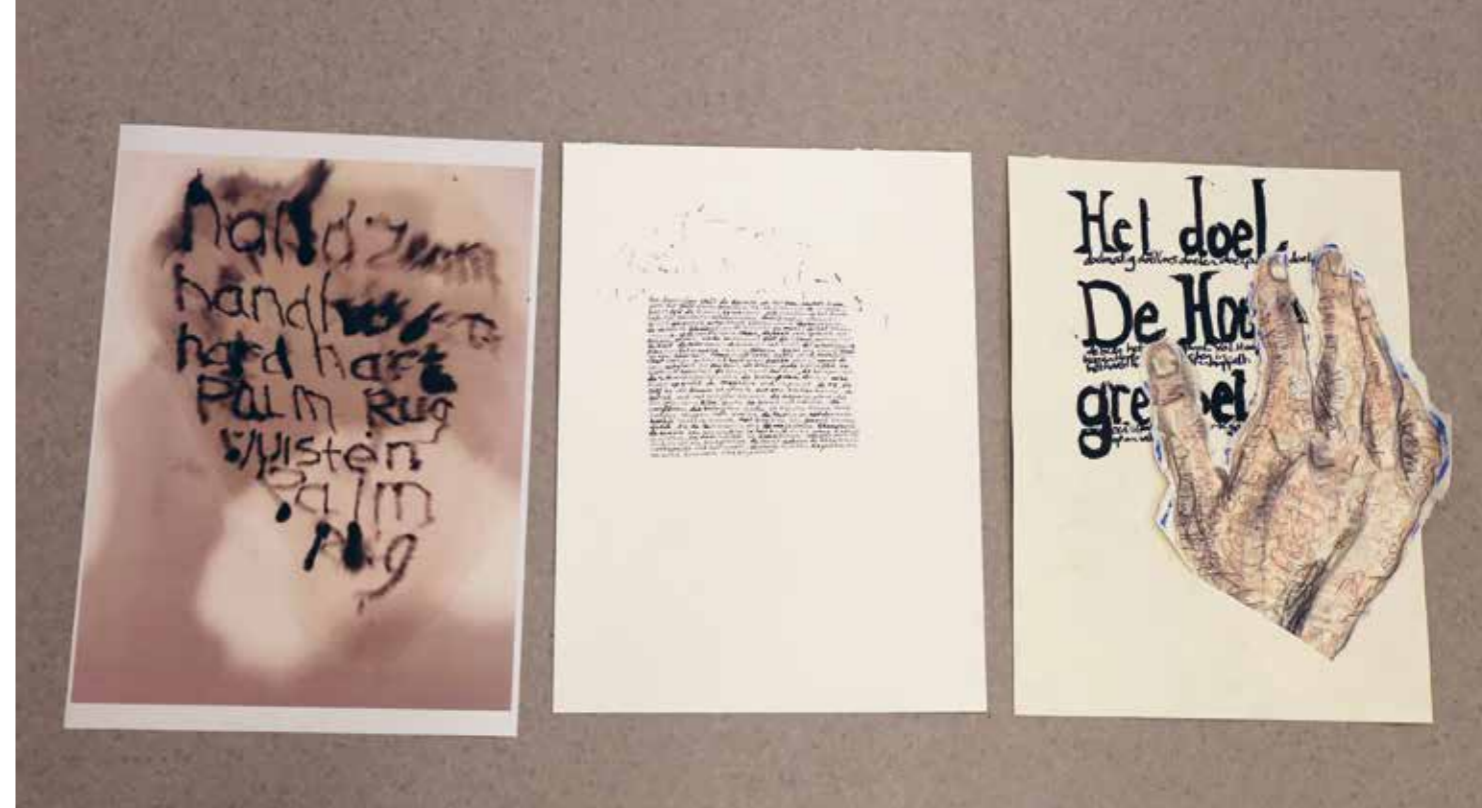
Ik trek de tekeningen uit map en rol en spreid ze uit op de vloer. De tekeningen vullen de vloer en laten een intensieve tijd van maken zien. Ik maak geen selectie in werk, alles wat gemaakt is ligt er, ongecensureerd. Het voelt delicaat en tegelijkertijd voelt het op een prettige manier spannend.

De facilitator vraagt de responders om te vertellen welke betekenis het werk voor hen heeft. Wat ontroert of verrast. Een van de responders zegt: *We zouden allemaal een mapje bij ons moeten dragen en af en toe zo uitleggen. Ik denk dat het heel verademend kan werken.* Ik vind het een grappige opmerking en begrijp wat ze bedoelt, het biedt soelaas, een onderbreking van de dagelijkse gang. Weer iemand anders ziet de humor in het werk en vindt het *grijsertje* grappig en voor een andere responder krijgt het woord *handelen* er een nieuwe dimensie bij.

Er iemand zegt: *Ik vind het indrukwekkende dat je in het midden kan staan, in jouw opvoering stappen. Wat mij raakt. De combinatie van woord en beeld, overal is het woord in het beeld en beeld in het woord.*

Er ontstaat een vrolijke sfeer en de reacties van de responders zijn open, enthousiast en met energie. Liz Lerman vertelt over het belang van deze eerste stap en nu ervaar ik zelf de dynamiek en het betekenisvolle en welwillende karakter van deze eerste stap, er komt domweg niet meteen een 'maar' achteraan en dat voelt comfortabel.

In de tweede stap kan de maker van het werk vragen stellen en daar wijk ik af van de gebruikelijke CRP procedure omdat ik de responders geen echte vraag stel maar een opdracht geef: *'Wil je op je gevoel wat*

tekeningen uit de verzameling nemen en deze op jouw manier ordenen. En daar eens wat over vertellen. De levendigheid tijdens de eerste stap en het idee van één van de responders dat ze midden in mijn opvoering staat geeft me de ingeving om deze opdracht te geven. Dat andere handen de getekende handen oppakken en meenemen lijkt me een mooi beeld en ik ben ook benieuwd welke tekeningen ze zullen selecteren.

De facilitator vind het een mooie vraag en één van de responders roept: *Dat is weer nieuw. Ha ha de facilitator van slag te brengen!* Er ontstaat een hilarisch moment waarin de facilitator voor de grap om een time-out vraagt en zegt: *Doe normaal! We maken er een performance van.* Iedereen lacht.

Iemand zegt: *ik heb wel iets voor ogen.* Ik zie hoe de tekeningen worden opgetild, de getekende handen schommelen door de ruimte. Ze gaat vastberaden te werk en tegelijkertijd doet ze het ook op een associatieve manier. Ze zegt: *Daar waar mijn oog het meest opvalt, waar ik mijn adem van inhoud. En nu ik het hier neerleg zit er ook nog beeldrijm in. Zit ook nog iets hetzelfde in qua kleur. Had ik*

niet bedacht. Is misschien logisch, nee niet logisch.

Door deze handeling verschuift de rol van deze responder, van iemand die toeschouwt en bespreekt naar iemand die het werk oppakt, selecteert en betekenis geeft. De handen gaan mee in de handen van. De tekeningen veranderen nu ze in een nieuwe samenstelling liggen. De samensteller van het nieuwe beeld zoekt al pratend naar betekenis: *"Een reikende hand of een hand die iets terugneemt, iets van uitwissen, dat het langzaam vervaagt. Dat maakt het misschien zo religieus. Overal bedekt de hand datgeen wat geschreven staat, of datgeen wat gebeurt en vastgelegd is en dat wordt weer uitgewist."*

Ik voel hoe de tekeningen waar voor mij de stroperigheid van het maakproces nog aankleeft, in haar handen frisse beelden worden. De tekening waarop de losse hand de tekst bedekt, vindt zij een bizar beeld dat haar nieuwsgierigheid wekt. Voor mij is het een tekening waar ik te lang op doorgemodderd heb en uiteindelijk maar uit zijn context heb gescheurd. Door deze nieuwe samenstelling van beelden laat ze me op een nieuwe manier kijken naar de tekeningen. Ze legt de

nadruk op tekst; het bedekken, uitwissen en vervagen van tekst. Hierdoor ontdek ik nieuwe mogelijkheden die ik eerder niet zag. Dat de uitvoering van die hand anders kan, daar gaat het niet meer over, het gaat nu over de ideeën die ze belicht. De werkwoorden 'vervagen', 'uitwissen' en 'overnemen' in combinatie met de handen, deze woorden verruimen mijn speelruimte. En ik ontdek ook dat dit niet had kunnen ontstaan als ik een voorselectie van het tekenwerk had gemaakt omdat deze tekening de selectie niet gehaald had en wel op gronden die twijfelachtig zijn.

Door de verandering van een spelregel van de CRP ontstaat er een geheel nieuwe dynamiek, ik voel me op dit moment in het proces opgetogen en blij. Een andere responder loopt aarzelend door de verzameling getekende handen. Ze staat stil bij een beeld en beschrijft wat ze ziet: *Ik vind deze heel logisch, daar dacht ik nooit over na (gevoelens willen gevoeld worden). maar ik vind het ook mooi dat ie bevekt is. Zijn niet alleen de tranen van de inkt, of ze*

al schrijvende op het papier vallen en of die hand dat langzaam vervaagt. En ik vind het samen ook wel, het heeft een bepaalde religie in zich. Iets sacraals. Ik wil er eigenlijk niet iets uitnemen omdat ik dan oonteer. Voor mijzelf is er niets te ontoren. Het is gewoon werk, dat je kan verplaatsen. Door haar opmerking realiseer ik me hoe verschillend ik me verhoud tot de tekeningen. De ene keer zit ik er emotioneel nog aan vast, de andere keer is het materiaal waarmee je aan de slag kan.

Ik vind het fijn dat er dynamiek ontstaat en dat we in actie zijn. Deze interventie roept bij mij ook een gevoel van opluchting op omdat de tekeningen nu niet meer alleen van mij zijn. Ik geef de tekeningen uit handen en de betekenis ook en word daar blij van. Ik ben voogd af, ze zijn van zichzelf en van ons. Hopla, het is werk in uitvoering en werk in opvoering. En het volgende moment zit ik met mijn reactie weer bovenop het werk! Door mijn vragen, het rangschikken en over en weer reageren op de tekeningen worden de responders zich gewaar van een reeks woorden;

palm, psalmen, hostie, holster, avondmaal. Ik voel me betrappt op de inhoud van een vrij impulsieve tekendag! En zie hoe dit werk al het andere werk beïnvloedt. Iemand zegt: *het is ook de herhaling van die handen. Dat het steeds weer terugkeert dat maakt het tot iets heiligs.* De werking van de herhaling zie ik ook, maar religieus...

Facilitator: *Heb jij nog andere vragen?* Ik verander van onderwerp, ik wil weg bewegen van het religieuze en stel een vraag aan iemand die geen tekeningen heeft verplaatst. Ik vraag: *Je had het over de humor van het grijpertje. Waar zit de humor voor jou in? Het zit denk ik in het sprieterige er omheen.* Ze vertelt dat het doet denken aan haar baby die ook de hele tijd zo doet met zijn handjes. Ze zag de verzameling handen zoals die er in eerste instantie lag als iets lichts en grappigs. Ze vervolgt: *'Ik had ook moeite met de vraag om te herschikken en nu ziet het er ook minder licht uit dan dat het eerst was. Later toen mensen zeiden meer iets religieus te zien en die zwaarte omhooghaalden, dacht ik bij het grijpertje ook ineens aan een*

pedofiel. Maar dat was helemaal niet mijn eerste associatie.' Ze verontschuldigt zich maar het onheil is al geschied voor haar en mij. Het woord pedofiel ligt op de tekening en nu grijpt het grijpertje kinderen. Het sprieterige verdwijnt naar de achtergrond en het zwart in de vuist komt naar voren. Ik zie ook wel de ambiguïteit in het beeld, maar het voelt onprettig alsof iets me is afgenomen, opgedrongen of is blootgelegd. Voor mij was het grijpertje, grappig, ironisch, het grijpertje als kenmerk of aard van de hand en de mens. Ik was blij met de associatie met het baby'tje want die oefenen speels deze grijpbeweging.

Wat gebeurt er door deze interpretatie met het werk en de andere responder en mij? Terugkijkend moet ik denken aan Gadamer. Groenendijk (2015)³ omschrijft de idee van horizonversmelting van filosoof Hans Georg Gadamer als volgt: *"Wij hebben allemaal onze eigen tijd- en plaatsgebonden horizon. (...) In het verstaan vindt juist een ontmoeting van horizonten plaats. (...) Pas wanneer we 'in gesprek raken' over wat we willen we-*

ten, is er werkelijk sprake van verstaan. Verstaan is dus niet alleen reproductie van de oorspronkelijke betekenis maar is ook productie; er vindt een fusie van interpretatie met het geïnterpreteerde plaats. (pp. 90-91)) Doordat de verzameling tekeningen is herschikt en geïnterpreteerd door de responders is de luchtigheid van het werk voor de eerder genoemde deelneemster weg. De fusie tussen haar en het werk is als het ware ongedaan gemaakt. In eerste instantie werd ze heel blij van het werk ze zegt: *Er zit gelaagdheid in het werk en dat maakt het zo sterk maar op het moment dat iedereen zijn laag bespreekt verandert je eigen laag, terwijl het mooie van gelaagd werk is dat je er elke keer naar toe kunt komen.* Voor haar staat de dialoog met het werk voorop en ze vervolgt: (...) *Als je veel praat over zo'n verzameling vind ik dat je soms gestuurd wordt in iemands anders richting, als dat gebeurt is dat vaak heftig. En nu krijg ik dat beeld van zo'n pedofiel wat ik misschien ook wel zelf heb benoemd, niet meer uit mijn hoofd.* Ik ervaar aan den lijve dat werk in het aanzicht van een toeschouwer ontstaat, en ook elke keer opnieuw. En dat er tegelijkertijd ook productie van betekenis ontstaat in de dialoog tussen toeschouwers van het werk.

Gadamer zegt: *Zo zal een nieuwe interpretatie, nieuwe inzichten opleveren maar verdwijnen er onvermijdelijk ook oude inzichten. Elke interpretatie moet zich toespitsen, legt accenten, die op deze manier als het ware worden opgelicht. Deze onthullingen zullen onvermijdelijk andere plekken verhullen. Verstaan is dus altijd een anders verstaan, nooit een beter verstaan* (Groenendijk, 2015, p. 90). Bij 'Het grijpertje' voelt verstaan meer ambiguë het verhullen is tegelijkertijd onthullen. Soms ervaar ik beide interpretaties tegelijkertijd, soms botsen ze en soms

vragen ze om de beurt mijn aandacht. Ik realiseer me dat ik de tekening nooit meer zal ervaren zoals voorheen. Het roept ook een gevoel van voldaanheid op dat er meerdere stemmen klinken, dat mensen tussen de tekeningen staan, het vastpakken, neerleggen en aarzelen. Dat je het samen doet, dat het werk op dat moment verbindt en verschillen oproept. Dat het een levend werk wordt dat we samen opvoeren. Ik ben niet de regisseur en ook niet meer echt de maker. Maar degene die een vraag stelt. Voor mij een spannende en verrijkende manier van werk bespreken en kennis maken.

Conclusie en discussie

Deze interactieve werkbespreking kan ook een werk worden, waarin de interpretatie van de responders gehackt, verrijkt, verheldert, onthuld kunnen worden. Vanuit dit perspectief biedt de grote verzameling handen waar mensen tussendoor kunnen lopen, het in handen nemen van de getekende handen, het spelen met de grootte van de handen ten opzichte van de menselijke maat allerlei nieuwe mogelijkheden.

Doordat ik de opdracht gaf aan de responders ervaar ik als maker het effect van de veelheid aan interpretaties die het werk oproept. Het kan zowel vleidend als verwarrend zijn. Ik kan hun interpretaties plaatsen en realiseer me tegelijkertijd hoe bepalend de presentatie van het werk is.

De betrokkenheid en openheid van de responders en de dynamiek tijdens de werkbespreking waren bepalend voor wat er ontstond in zin en betekenis. De gunstige uitwerking daarvan op mij laat me ook nadenken over mijn eigen gedrag als docent. Ik kan uit enthousiasme voor werk van een student soms ongevraagd doorslaan en ontzettend gaan ratelen, dan buitelen

associaties en interpretaties over elkaar. Kan vleidend zijn maar ook verwarrend en al helemaal als het echt uit een andere hoek komt dan waar de desbetreffende student mee bezig is.

Ik vraag me af hoe werkzaam het voor een student is als een docent ongevraagd een eigen selectie maakt en interpretaties geeft van het werk van de student. Zoals in CRP kan luisteren, vragen beantwoorden en stellen, inzicht krijgen in het maakproces van de student veel meer speel- en denkrimte geven aan een student. Door dit onderzoek te doen zijn er allerlei vragen omhoog gekomen, waarmee ik in en buiten de CRP praktijk mee aan de slag kan. Wat gebeurt er als je jezelf toestaat om af te wijken van de set met regels van een feedback methode? En wie bepaalt dat dan? Laat je dan als het ware meer vrij spel ontstaan of geeft juist de strakke en eenvoudige regelset vrijheid om te onderzoeken. Wanneer in CRP sessies een werk in progressie vaker het onderwerp van bespreking is, zou verandering en variatie van regels

wellicht mogelijkheden bieden. Wat zou er gebeuren als er een tussentijdse bespreking van de responders wordt ingelast. Waar de maker naar luistert maar niet aan deelneemt. Hoe kan zo'n experiment de maker nieuwe inzichten geven?

De muzische werkbesprekingen waren voor mij een inspirerende ervaring omdat ik als docent aan een academie doorgaans degene ben die samen met medestudenten en docenten het werk van studenten bespreekt. Nu waren de rollen omgedraaid. Dit onderzoek benadrukt ook mijn ervaring dat *leren door het doen van onderzoek*, inzichten brengt die mijn docentschap verfijnen. Door zelf verschillende muzische werkbesprekingen mee te maken, in de rol van maker, is mijn beeld van feedback geven gekanteld. En zo is deze tekst ook een pleidooi geworden voor het gebruik van de CRP feedbackmethode in het kunstonderwijs.

Of zoals Liz Lerman het zelf zegt: *Asking questions is a way of life.*

-
- 1 musework.nl/image/2015/11/16/de_werking_van_het_critical_response_process_1.pdf
Liz Lerman's critical response process: A method for getting useful feedback on anything you make, from dance to dessert / by Liz Lerman and John Borstel Paperback – 200
 - 2 lizlerman.com/critical-response-process/
 - 3 Groenendijk, J (2015). 'Het zich in tijd ontvouwende kunstwerk, filosofie, kunst & interpretatie', *Exploring Excursions*. 90-91.